

NÅR ER RELIGIØS DISKRIMINERING RASISME?

LARS LAIRD IVERSEN

På kvelden den 25. mai i 2020 ble George Floyd drept. Han ble stanset på gaten i Minneapolis i USA, mistenkt for å bruke falske penger. Bilder og videoer av den hvite politimannen Derek Chauvin knelende på nakken til den svarte George Floyd som ligger på magen med hendene i håndjern bak ryggen har gått verden over. Han forklarer at han ikke får puste. Han slutter å bevege seg. Tilskuere trygler Chauvin om å flytte kneet. Tre andre politimenn holder folk unna og hjelper Chauvin. Etter 8 minutter er Floyd død.

Han er ikke den første svarte amerikaneren som er blitt drept av politiet. Listen av navn er altfor lang. Denne gangen ble reaksjonene store, først i USA så i store deler av verden og også Norge. I ukene etter har mange melaninrike nordmenn beskrevet sine erfaringer med rasisme i Norge. Hvite nordmenn har også beskrevet sine reaksjoner, og mange har beskrevet sin egen bratte læringskurve, sin blindhet for rasismen som rammer andre, sin oppvåkning fra illusjonen om at gode intensjoner og erklært fargeblindhet kan demontere rasismen. Stadig flere bruker begreper som hvite privilegier og strukturell rasisme, begreper som inntil nå kun har blitt brukt av noen få aktivister og forskere.

Denne artikkelen er et bidrag til å løfte denne viktige samtalen og læringsprosessen inn i religionsfaget i skolen. Alle fag i skolen har som oppdrag å bidra til demokratisk medborgerskap og livsmestring, og antirasistisk arbeid bidrar til begge. Religionsfagene KRLE og RE har som mål å bidra til forståelse i et samfunn med stadig større religiøs mangfold. Både innvandrede minoritetsgrupper og nasjonale minoriteter bidrar til det religiøse mangfoldet i Norge, og den religiøse identifikasjonen har bidratt til minoriseringsprosesser og andregjøring. Flere undersøkelser har dokumentert utbredte negative holdninger til både jøder og muslimer i Norge (for eksempel Hoffman og Moe 2017 og Brekke, Fladmoe og Wollebæk 2020).

Den 8. mars 2018 omtalte statsminister Erna Solberg diskriminerende ytringer rettet mot muslimer som «religiøs rasisme». Med dette begrepet satt hun ord på et viktig fenomen, nemlig at mye rasistisk retorikk i dag ikke henviser til biologiske forskjeller mellom forestilte menneskeser, og heller ikke eksplisitt til utseendebaserte markører som hudfarge eller hårtype. Det er ofte kulturelle trekk, og inkludert i dette, religiøse merkelapper, som brukes for å gruppere, essensialisere og vurdere folk som dermed andregjøres og diskrimineres. Samtidig er det ikke slik at all religionskritikk dermed må forkastes som rasistisk. Det er heller ikke slik at frykt for en religiøs gruppe, eller irrasjonelle vurderinger av

en religiøs gruppe, er en form for rasisme. Jeg vil i denne artikkelen forsøke å beskrive og avklare forholdet, samvirket, overlappingene og forskjellene mellom rasisme og religionsbasert andregjøring.

DET FINNES IKKE MENNESKERASER

La meg begynne med begynnelsen. Det gir ikke biologisk mening å dele Homo Sapiens inn i ulike raser (for mer om dette tema, les gjerne Adam Rutherford (2020) sin bok *How to argue with a racist*). Noen dyrearter lar seg dele inn i underarter eller raser, men mennesket er ikke en slik art. Mennesker har alltid flyttet på seg, og fått barn med folk fra andre steder. Dermed er vårt genetiske materiale grundig blandet globalt. Slektstrærne våre ser ikke ut som stammer med klare forgreninger, men som komplekse og tette hekker der grener og kvister går på kryss og tvers. La meg peke på fire grunner til at biologien ikke støtter det gamle pseudovitenskapelige rasebegrepet som fortsatt lever et skyggeliv i manges tankeverden.

Først, hvis vi skulle ta utgangspunkt i noen store kategorier som «afrikaner», «sør-asiat», «europere» etc, så er det større genetisk variasjon internt i gruppene enn det er mellom dem. Det er altså ikke særlig stor grunn til å tro at lignende hudfarge signaliser mange felles gener.

Den andre grunnen er at de genetiske signaturene som faktisk varierer mellom ulike populasjoner, slik som gener for melaninproduksjon i huden, ikke grupperer seg i avgrensede klynger, men endrer seg gradvis. Alle mennesker er blandinger.

Den tredje grunnen er at noen genetiske trekk som særpreger noen befolkninger og ikke andre ikke er fordelt på en måte som skulle ligne på det gamle pseudovitenskapelige rasebegrepet. Noen grupper mennesker som holder kyr har utviklet evnen til å fordøye melk som voksne. Men da har vi et genetisk fellestrekk som forener mange europeere, noen folkegrupper sør for Sahara og fra steppene i Sentral-Asia. De gamle ideene om rase var et dårlig kart som overhodet ikke passer med det genetiske terrenget.

Den fjerde og viktigste grunnen er kanskje å slå fast at genforskere ikke har funnet noen sammenheng mellom gener for utseendemarkører som er blitt rasialisert, slik som hår og hudfarge, og gener for andre egenskaper som lynne, temperament, seksualitet eller intelligens.

RASEBEGREPETS HISTORIE

Hvor kom så rasebegrepet fra, historisk? Dette er relevant for å forstå koblingene mellom ideer om rase og religion. Andregjøring og fordommer har en mye eldre historie, kanskje så gammel som menneskearten. Det er hovedsakelig tre

hovedteorier om dette. (For mer om dette, les gjerne Bangstad og Døving 2015, og Hochmann 2020). Den første teorien er at ideene om rase oppstod i det gamle Hellas, og at skillet mellom *greker* og *barbar* som ulike *genos* er startpunktet for senere raseteorier. Dette er det kun noen få forskere som mener. I og med at folk som ble sett på som barbarer kunne bli grekere, for eksempel hvis de ble erobret, gjør at dette skillet ikke helt passer med det senere rasebegrepet. Å oversette *genos* med rase blir rart også, i og med at grekerne kunne snakke om «det kvinnelige *genos*» for eksempel. Slik jeg ser det, er dette en annen måte å dele inn mennesker på enn rasebegrepet.

Den andre teorien lokaliserer rasebegrepets opphav på den Iberiske halvøy i overgangen fra middelalderen og tidlig modernitet. Dette hadde lenge vært et flerreligiøst samfunn, med både kristne, muslimske og jødiske samfunn. Siden midt på 1200-tallet hadde kristne kongedømmer kontrollen over det meste av området. Mot slutten av 1300-tallet var det økende press mot de jødiske og muslimske innbyggerne om å flytte eller konvertere til kristendommen. De som konverterte ble kalt *conversos*. Midt på 1400-tallet endret ideologien seg. «Blodsrenhetsstatutter» ble innført, og jøder og muslimer fikk ikke lenger lov til å konvertere. Samtidig ble *conversos* sett på med dyp mistenksomhet. Muslimskheten og jødiskheten ble sett på som noe som satt i blodet, og som ble nedarvet gjennom generasjoner, samme hva de det gjaldt tenkte eller mente. De ble sett på som uforanderlige «*raza*», samme hvor mye de hevdet å være kristne, og samme hvor døpte de var. Her har vi en forståelse av dype og arvelige skillelinjer mellom grupper av mennesker, som blir forstått som så godt som uforanderlige, og blir brukt som utgangspunkt for å kategorisere, hierarkisere og diskriminere en folkegruppe. Det som er viktig å legge merke til her, er hvor tett sammenvevd religiøse merkelapper og folkeinndelinger, ideer om blod og renhet, samt forestillinger om nedarvede uforanderlige egenskaper er.

Den tredje teorien legger vekt på den tidligere moderne epoke, kjennetegnet av tre ting. i) Den transatlantiske slavehandel, ii) kolonitid og imperialisme, og iii) fremveksten av tidlig vitenskapelig biologisk kategorisering. Hovedtanken her er at økonomisk og politisk motivert slavehold, slavehandel og erobring av kolonier krevde en legitimering, og at dette skapte en motivert mottakerside for tidlige biologer som delte inn mennesker i det de mente var biologiske raser, og rangerte dem med hvite europeere øverst, og svarte afrikanere nederst, i hierarkiet. De som vektlegger denne tredje teorien påpeker at ideer om rase knyttet til utseende har vært bærende. Denne ideen om biologiske raser kan kanskje kalles den «klassiske rasismen». Her er det også verdt å merke seg at den koloniale, pseudovitenskapelige rasismen som vokste frem utover 1600- og 1700-tallet vokste frem sammen med den europeiske moderniteten, opplysningstiden og den industrielle revolusjon. Ressursene som skapte Europas rikdom ble i en vesentlig grad hentet fra andre steder, og på undertrykkningen, drapene og umenneskelig-

gjøringen av andre mennesker som ble markert som annerledes. Dette ble i økende grad legitimert utfra datidens «vitenskapelige» ideer om raser. Det er ikke sikkert det er nødvendig å velge på noen bastant måte mellom middelalder-teorien og moderne slavehandel-teorien. Det er viktigere å få med seg at rasebegrepet tar meg seg bagasje og betydning fra ulike tidsperioder, som til sammen utgjør det komplekse og kraftfulle begrepet som fortsatt blir brukt og påvirker folk og samfunn.

I dag har vi en utbredt tanke om at rasisme er noe irrasjonelt og barbarisk, noe «grums» som står i kontrast til klar opplysningstankegang og moderne samfunn. Historien viser noe annet. Der fordommer og diskriminering nok er eldgammelt, er ideen om rase et produkt av overgangen fra middelalder til tidlig modernitet i Europa, og videreutviklet gjennom europeisk slavehandel, kolonitid og opplysningstidens fremvekst.

FRA KLASSISK RASISME TIL NYE RASISMER

Den biologiske rasismen fikk sitt høydepunkt (og med det mener jeg bunnpunkt) med nazismen. Men nazismens antisemittisme og holocaust viser at rasismen aldri har skilt strengt mellom de såkalte biologiske rasene, og religiøse kategorier. Andre verdenskrig gjorde også at den eksplisitte biologiske rasismen ble uglesett og upopulær. Det er få folk i Norge i dag som sier høyt at verden er biologisk delt inn i distinkte raser, og mener at disse kan og bør rangeres, og at denne rangeringen burde være utgangspunkt for forskjellsbehandling. Det er noen, og klassiske, pseudovitenskapelige rasister finnes stadig (les gjerne Angela Saini (2019) sin bok «Superior» for å lære mer om den pseudovitenskapelige rasistiske biologien, og hvordan den stadig er relevant). Men betyr det at det ikke er utbredt rasisme i Norge i dag? Rasismeforskningen er samstemt i at rasismen lever videre, men at rasistisk retorikk nå ofte tar utgangspunkt i opplevde kulturelle forskjeller, derunder religiøse forskjeller. Mange ideer som gjenomsyret biologisk rasisme, lever videre i utsagn og forestillinger som grupper mennesker, gir dem i praksis uforanderlige egenskaper, generaliserer gruppene på en måte som skjuler individualiteten til folk, og bruker disse kategoriene til å hierarkisere og forskjellsbehandle grupper av mennesker. Noen kaller denne kulturrasismen for *nyrasisme*. Det gir mening hvis man ser for seg at den biologiske, pseudovitenskapelige rasismen er utgangspunktet. Men som vi har sett, er ikke det å bruke religion eller kultur som utgangspunkt for å rasialisere forskjeller nytt. Tvert om, det var en del av begrepets opphav.

RASISME OG RELIGION I DAG - AVKLARINGER OG ET FORSØK PÅ EN DEFINISJON

Men er det da slik at det er rasistisk å identifisere kulturelle forskjeller? Eller å være kritisk til kulturelle praksiser en ikke selv deler? Og når det kommer til religion, blir all religionskritikk iboende rasistisk? Et annet element man kan spørre seg, er om hvis utseende og ideer om biologisk raseinndeling ikke lenger er definerende for rasisme, betyr det at alle mulige forskjellsmarkører kan være basis for rasisme? Nei. Slik trenger det ikke å være.

Når det gjelder kritiske ytringer rettet mot religion, vil jeg dele de i tre. En er saklig religionskritikk. Denne kan selvfølgelig være antirasistisk, eller ikke ramme en folkegruppe. Når det er sagt, så er det mange ytringer som hevder å være saklig religionskritikk som i stedet fremmer ideer som avindividualiserer og essensialiserer medlemmene av den kritiserte religionen. Å påberope seg religionskritikk er ikke et frikort som gjør rasisme umulig. En annen er frykt, kanskje også irrasjonell frykt, for en religiøs gruppe. Selv dette mener jeg ikke pr. definisjon er rasistisk. Forskning på kulter, sekter og nye religiøse bevegelser, og reaksjonene på disse, gjør det tydelig, mener jeg, at negative holdninger til for eksempel scientologi, også utover det saklige, ikke faller inn under rasisme. Det er ikke det emosjonelle eller det irrasjonelle som er definisjonskriteriet for rasisme. Mye rasisme kler seg i saklige klær, og blir presentert i utviklede tanke-systemer.

En god del såkalt nyrasisme er bare gammel rasisme som gjemmer seg. Noen ganger er det kontinuitet i personer og symboler. Folk som tidligere uttrykte biologiske rasistiske ideer, er nå bekymret for «kulturell bærekraft». De som tidligere hetset «pakkiser» hetser nå «muslimer». Rasistiske symboler som tidligere ble knyttet sammen med ideer om hvit overmakt (og fortsatt gjør det) blir nå også knyttet til anti-muslimsk retorikk.

En annen åpenbar kobling mellom gamle biologiske ideer om rase og «ny» rasisme knyttet til religion, er at utseende fortsatt spiller en viktig rolle, også når de rasistiske ideene og ytringene blir uttrykt i religionsregisteret. Hvis man ser ut som om man har bakgrunn fra Sør-Asia, Midtøsten eller Øst-Afrika, er dette nok til å trigge anti-muslimske ideer, handlinger og ytringer. Ateister, bahaier, kristne, hinduer og sikher har blitt utsatt for anti-muslimsk rasisme, basert på ideer om rase og religion som kobles. Selv om den som diskriminerer ikke vet noe om den religiøse tilhørigheten til vedkommende. Her ser vi også hvordan gamle og nye ideer om rase overlapper og samvirker. Vi vet fra forskning at hvit hudfarge ikke møtes med noen forventning om en religiøs tilhørighet. Hvite religiøse har både den friheten, og den byrden, å selv å stå ansvarlig for å informere andre om sin religiøse tilhørighet.

Men også uten koblinger til utseende eller gamle pseudobiologiske ideer om rase kan religionsbaserte fordommer kalles rasistiske. Det vil være når religio-

nen fremstår såpass ensrettende at individuelt spillerom forsvinner, at «de» er overstyrt av religionen sin og at religiøse tradisjoner fremstilles som (tilnærmet) uforanderlige, samt at disse ideene kobles til en andregjøring av den religiøse gruppen på en måte som muliggjør forskjellsbehandling. Ideer om at «moderate muslimer ikke finnes», eller at «alle» muslimer er slik eller sånn vil være slike essensialiserende og andregjørende generaliseringer som bør kalles rasisme.

Er det slik at alle kategorier som muliggjør essensialiserende andregjøring egentlig spiller på rasebegrepet? Nei. Slik jeg ser det, må dette være kategorier som deler inn verden i grupper som *potensielt* kan sees som ulike *folk*. Dermed tenker jeg rasisme kan koble seg på nasjonalitet, rasialisert utseende, etnisitet, religion, kulturell gruppering, urfolksstatus og sikkert andre former for folkedannelse. De har til felles en tanke om kontinuitet over generasjoner, og ofte - men ikke nødvendigvis - metaforer om utvidet familie. Vi kan kanskje si at dette er mer eller mindre meningsfulle kategorier som forsøker å dele inn menneskeheten vertikalt. Andre kategorier for essensialisering, rangering og forskjellsbehandling finnes også, for eksempel kjønn, klasse, seksuell orientering, funksjon eller alder. Disse aksene for ulikhet finnes i alle samfunn, vi kan se at de deler inn menneskeheten horisontalt. Disse og andre kategorier kan utløse fordommer og diskriminering akkurat som rasisme, men de er analytisk sett noe annet enn rasisme. Det er urimelig å snakke om en kvinnelig rase, eller rasen av de som er over 70 år. Selv om rasisme og andre former for andregjøring er analytisk forskjellig, er de ofte allikevel knyttet sammen i praksis. Men at rasistiske ideer har konsekvenser for hvordan folk behandler kvinner, menn og andre kjønnsuttrykk forskjellig er åpenbart. Å være en hvit mann gjør noe med både hvitheten og maskuliniteten. Å være svart arbeiderklassekvinne gjør noe med kjønnsidentiteten, klasseidentiteten og den rasialiserte identiteten, Det er disse samspillene mellom ulike forskjellsmarkører som kalles *interseksjonalitet*.

Hvis jeg skal forsøke meg på en rasismedefinisjon, vil jeg si at rasisme er holdninger, ytringer og handlinger som er basert på forskjellsskapende, essensialiserende og generaliserende ideer som deler inn mennesker i vertikalt inndelte folkegrupper. Her betyr «essensialiserende» at man forstår gruppens egenskaper som i praksis uforanderlige. Generaliserende betyr at individer tillegges egenskaper i kraft av å tilhøre gruppen. Forskjellsskapende betyr at det legitimerer grensedragning mellom, og forskjellsbehandling av, grupper.

Religion kan fungere som en forskjellsmarkør i både horisontal og vertikal forstand, og i begge tilfeller kan ytringer og handlinger virke essensialiserende, generaliserende og legitimere forskjellsbehandling. På mange måter er det kanskje et abstrakt akademisk poeng om hat og diskriminering kan karakteriseres som rasistisk eller ikke. Hat og diskriminering rettet mot vranglærere, folk man ser på som åndsfjender, eller frykt for religiøsitet som sådan, kan være eksempler på det vi kan kalle «bigotri», i mangel av noe bedre ord. Hat og diskrimi-

nering rettet mot religiøse grupper eller individer som knytter religion til et vertikalt «dem» bør forstås som rasisme. Faktisk er religion ofte en sentral del av retorisk folkebygging. Dets retoriske bidrag er ofte å fremstå som en garantist for historisk kontinuitet og emosjonell kraft, en kontinuitet og kraft som både knyttes til forestillinger om fellesskap og moralske vurderinger. Denne historiske og emosjonelle antakelsen av historisk og emosjonell dybde overføres til folkegruppen. En variant er at «de» er uforanderlige, irrasjonelle og slemme. En annen variant er at «vi» har røtter som strekker seg langt tilbake, vi er emosjonelt knyttet sammen, og vi er snille.

AVSLUTNING

Hvordan ser så antirasistisk religionsundervisning ut? Det er en religionsundervisning som er bevisst på at religion og ideer om rase har en lang historie som samvirker, og at denne sammenblandingen fortsatt kan være aktuell.

I Norge er særlig islam, jødedom og kristendom på ulike måter del i rasialiserte måter å tenke og snakke på. Anti-muslimsk rasisme og antisemittisme er relativt utbredt, og en lærer må være forberedt på at dette kan komme opp i timen. Da må øyeblikket adresseres og gi mulighet for vekst og antirasistisk læring. Det bør også tas opp på en alderstilpasset måte i egne undervisningsoppløgg. Her er det viktig at ikke undervisning om anti-muslimske holdninger er en del av islamundervisningen, eller at undervisningen om antisemittisme blir en del av undervisningen om jødedommen. Hvem vil vel bli definert av stemmer som hater deg? Kristendommen kan også bli kulturalisert, nasjonalisert, og dermed potensielt rasialisert. I norsk kontekst er ikke dette «andregjøring» men «vi-gjøring». Dette skjer ofte som en kontrast til islam, og som en religiøst markert forankring for norsk og vestlig kultur eller sivilisasjon.

Antirasistisk undervisning har ikke fargeblindhet som mål. Snarere økt kunnskap og økt handlingsberedskap i møte med de mange fremtredelsesformene rasisme kommer i, samt konsekvensene rasisme har. Rasisme skader de av oss som utsettes for det, og det minsker menneskeligheten og samfunnskvaliteten for oss alle, også de av oss som er privilegerte nok til å ikke merke det i hverdagen.

God religionsundervisning, som viser frem hverdagsreligion, som viser frem internt mangfold, som viser frem kontekstene som rammer inn religiøst og ikke-religiøst liv, trekker i antirasistisk retning. En god faglig forståelse av religion motvirker både essensialisering, eksotifisering, demonifisering og idyllisering. Det gir en god, menneskelig og fleksibel forståelse av religiøse tradisjoner, religiøse fellesskap og religiøse individer, og hvordan de gjør religion i sine kontekster.

Ikke alle motforestillinger mot religiøse tradisjoner er rasistiske. Heller ikke emosjonelle reaksjoner. Men noen ideer om muslimer, jøder, kristne og andre religiøse grupper *er* rasistiske, også når de ikke direkte bygger på forskjeller i utseende eller ideer om distinkte biologiske raser.

Referanser

Bangstad, Sindre og Døving, Cora Alexa (2015): *Hva er rasisme?* Universitetsforlaget, Oslo.

Brekke, Jan-Paul, Audun Fladmoe og Dag Wollebæk (2020) *Holdninger til innvandring, integrering og mangfold i Norge. Integreringsbarometeret 2020*. Institutt for samfunnsforskning, Oslo.

Hochman, Adam (2020) *Fact-check: the idea of `race` is not modern but late-medieval*.

URL: <https://aeon.co/essays/fact-check-the-idea-of-race-is-not-modern-but-late-medieval?fbclid=IwAR2xyBON8V0aQuDT-DW9TE7vjIVWj2w1IqLqAfZ2yhj9fkbI4wrgwCbHVA>

Hoffmann, Christhard og Moe, Vibeke (2017) *Holdning til jøder og muslimer i Norge 2017. Befolkningsundersøkelse og minoritetsstudie*. HL-senteret, Oslo.

Rutherford, Adam (2020) *How to argue with a racist*. Weidenfeld & Nicolson.

Saini, Angela (2019) *Superior. The return of race science*. Beacon Press, Boston.

Lars Laird Iversen. Førsteamanuensis i samfunnsfag MF
vitenskapelige høyskole for teologi, religion og samfunn.
E-post: Lars.L.Iversen@mf.no

